

הרה"ג שלמה גורן זצ"ל

העברת שתילים ממשתלה ונטיעתם במטע לענין שנות ערלה*

א. עציץ שאינו נקוב ושקיות פלסטיק לענין חיוב ערלה

מבחינת ההלכה שתילי אילן הצומחים במשתלה בשקיות פלסטיק, גם כשהשקיות אינן נקובות, דינם של השתילים כגדלים בארץ וחייבים בערלה. כמו שהעלה החזון איש זצ"ל בהל' ערלה (סי' ב אות יג) עפ"י התוספתא בערלה, שאפילו נטעו בעציץ של מתכת חייבים בערלה גם באינו נקוב. ולפי הרמב"ם והפוסקים הוא הדין כשגדלים שתילי האילן בעציצי חרס שאינם נקובים, כמו שפסק הרמב"ם בהל' מעשר שני (פ"י ה"ח): "הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אע"פ שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות", והוא עפ"י הירושלמי במס' ערלה (פ"א הל"ב). והטעם מפורש שם בירושלמי: "ר' יוסי אמר מפני שהשרשין מפעפעין אותו", או כדעת ר' יונה: "מפיק לישנא אין כלי חרס עומד בפני שרשין" כ"ה גירסת הגר"א שם בבאורי לירושלמי וכן נכון. כך נפסק גם בשו"ע יו"ד (סי' רצד סעיף כו). ומהירושלמי מוכח שהמדובר בעציץ של חרס ולא בשאר מיני כלים אחרים, וברור לנו ששקיות

* תשובה לשאלות משרד החקלאות - מרכז וולקני. התשובה ניתנה למערכת אמונת עתיד ע"י הרבנית צפיה גורן ז"ל. היא נערכה ע"י הרב נעמן וסרצוג והרב מאיר סלומניסקי. התשובה היא מתוך הספר: תרומת גורן, שעתיד לצאת לאור אי"ה. הרה"ג שלמה גורן זצ"ל עסק גם במקומות אחרים בכתביו במצות יישוב ארץ ישראל. ראה בספרים: משנת המדינה, ותורת המדינה.

הפלסטיק שהן בשימוש במשתלות אינן עדיפות ולא חזקות מעציצי חרס, ואינן עומדות בפני שרשין, ולכן השתילים שבהן חייבים בערלה גם כשאין השקיות נקובות. אלא שיש אולי לחלק ולומר שבכלי חרס השרשים יונקים דרך הכלי חרס שדופנו מחלחל, כמבואר בפסחים (ל, ב) ובע"ז (לג, ב), "חזינא להו דמדית" וכו', ועי' בכתובות (קז, ב) ד"ה "חירי". משא"כ בשקיות פלסטיק, שאם הפלסטיק עשוי בלחץ חזק יתכן ואינו מחלחל, וזה תלוי בשתי הלשונות של הירושלמי הנ"ל בין ר' יוסי לר' יונה.

אמנם ישנה מחלוקת רבתי בין רש"י לר"ת בענין עציץ של חרס, אם צריך לנקוב לענין שהזריעה שבתוכו תחשב כמחובר או לא. ולרש"י רק עציץ של עץ בעי נקיבה ולא של חרס, גם לענין זרעים, ולר"ת להיפך: "דשל חרס בעי נקיבה ושל עץ לא בעי נקיבה שהוא מתלחלח יותר מן החרס", כמו שהאריכו בזה בתוס' בגיטין (ז, ב) ד"ה "עציץ", ובמנחות (פד, ב) ד"ה "כאן", רצה ר"ת לומר דבשל עץ אפי' נקוב לא מהני. מהירושלמי ומהרמב"ם הנ"ל ברור כשיטת ר"ת ביחס לעציץ של חרס, דבזרעים בעי נקיבה ובאילן לא בעי נקיבה. וכבר האריך בנידון זה המל"מ בהל' בכורים (פ"ב ה"ט) והביא את ארבעת השיטות בזה, הכוללות גם את שיטת הראב"ד דחרס ועץ שוים בדינם ובעי נקיבה. ומסיק שם לדעת הרא"ש עפ"י הירושלמי, דבעציץ של עץ, באילן לא בעי נקיבה.

ומרן הגראי"ה קוק זצ"ל בספרו משפט כהן (סי' ח) רוצה לחלק בזה עפ"י התוספתא בערלה (פ"א ה"ג) בין נטע יחור בעציץ שאינו נקוב שדינו כאילן בתחילתו, בזה:

אין שום חילוק בין נקוב לשאינו נקוב, מאחר שהשרשים מוכנים כבר לנקבו. אבל אם זרע גרעין, י"ל שכל זמן שלא צמח והוא עדיין גרעין, אע"פ שגם בו אין דין עציץ שאינו נקוב ע"ש סופו שיכה שרשים, מ"מ כ"ז שהוא בתור גרעין ולא נתהווה לאילן, שיש בו שם זריעה, אז כשהוא בעציץ שאינו נקוב חיותו קלושה. ובעינן דוקא שלא יהיה יכול לחיות מן החדש בלא הישן, אבל אם כבר נעשה אילן בעציץ שאינו נקוב אז הוי כמו עציץ נקוב, ולא בעינן כלל שיהיה אינו יכול לחיות מהחדש, אפי' יכול לחיות מהחדש, מאחר שהיה יכול לחיות גם מהישן לבדו הוי בו מקצת חיות, וחשוב נטיעה אריכתא כמו בנעקר מהקרקע, דלא בעינן כי אם שיהיה יכול לחיות מגוש הישן.

ובנידון דידן שהשתילים גדלים בשקיות הפלסטיק עד שהם יוצאים מכלל זרעים, אע"פ שזרעים במשתלות גרעינים וגדלים עד שהם בגודל של שתילי יחור ואז דינם

בעת ההעברה כנטיעות, מכיון שתוך כדי הצמיחה במשתלה עוברים מזרעים לנטיעות ה"ז כאילו החלו לגדול בשאינו נקוב והמשיכו לגדול בנקוב. אבל כדי שלא נכנס לכלל ספק בזה, גם לשיטת הגר"ה קוק זצ"ל וכנגד המפקקים ביחס לדינו של פלסטיק לענין זה האם דינו כחרס, או שמא דינו כעץ, או כשאר חמרים שאין השרשים מפעפעין אותו, אנו מחליטים שיש לנקב את שקיות הפלסטיק כדי שרש קטן, שאז בודאי שדינם של השתילים כנטועים בשדה וחייבים בערלה.

גם החזון איש זצ"ל בהל' ערלה (סי' א אות יז) מאריך בפירוש דברי הירושלמי במס' ערלה הנ"ל וחידש: "והא דחרס חשיבא כנקובה לגבי אילן אין הטעם דעומד לנקוב כנקוב דמי, דהא בעינן שינק מן הארץ והשתא אינו יונק, אלא כיון דאין החרס עומד כנגד השרשים לא חשיב לחוץ, וחשיב העפר שבעציץ כגוש עפר העומד באויר, והגוש שבאויר נמי חשיב כארץ", ומוסיף שם החזון איש זצ"ל חידוש: "וכן אי איירי באילן ומשום שאין חרס עומד בפני השרשים, בעינן שלא יפסיק אויר, שאם אי אפשר להו לשרשים להגיע לארץ, שוב חשיב חרס לחוץ ולמחשב את העפר כמונח בכלי ולא כמונח באויר".

לכן מוטב שהשקיות פלסטיק תהיינה נקובות למטה בתחתיתן או למטה בצד כדי שרש קטן, שאז יצאנו ידי כל הספיקות של עציץ שאינו נקוב משאר מיני חמרים, ומבעיות הלכתיות נוספות שעלולות להתעורר כפי שראינו מדבריו של הגר"ה קוק זצ"ל. והבאור הגר"א בשו"ע יו"ד (סי' רצד ס"ק סד) מפרש את דברי הירושלמי שאין חילוק בין חרס לשל עץ, וכ"ה לפי דבריו בשיטת הרמב"ם דבכל ענין חייב בערלה. ולפי דבריו אין צורך לנקב את השקיות פלסטיק אלא לרווחא דמילתא בלבד.

ב. קביעת שיעור של "יכול לחיות מן העפר שעם השתיל"

שתילים הגדלים בעציצי חרס בשקיות פלסטיק נקובים או בפחים נקובים מלמטה, ונוטעים אותם עם העציצים או השקיות באדמה, מונין שנות ערלה מזמן זריעת הגרעין בעציצים ובשקיות, בהסתמך על פסק ההלכה של מרן הגר"ה קוק זצ"ל בספרו משפט כהן (סימן ח), ועל פסקו של הגאון בעל החזון איש בהל' ערלה (סימן ב אות יא) ששניהם שווים בהלכה זו, שכל שיכול השתיל לחיות עם עפרו הקודם בשיעור הזמן שבין העקירה של העציץ ממקומו, עד אחר שתילתו במקום החדש והשתרשותו באדמה והם י"ד ימי קליטה, ואין עליו דין נטיעה מחדש, אלא מונין לו שנות ערלה מזריעת הגרעין בעציץ או בשקית מפלסטיק כנ"ל בסעיף א. כפי שהוכיחו זאת באריכות הני תרי צנתרי דדהבי עמודי ההוראה שמימיהם אנו שותים, הלא המה הגר"ה קוק ובעל החזון איש זצ"ל, כפי שהעלה מרן הרואה

הגדול במשפט כהן (שם): "אלא הסברא נותנת שהשיעור של יכול לחיות הוא תלוי, אם חיותו מספקת ע"י הגוש עד אחר שינטע וישתרש בנטיעתו החדשה, שע"י זה אנו חושבים את הנטיעה החדשה רק להמשכת הנטיעה הראשונה, מאחר שלא נפסקה הראשונה עד שבאה השניה".

ובמשפט כהן שם (סי' ט) כתב ג"כ בנושא זה:

ע"כ דעתי היא, שדי אם הגוש היה מספיק לקיים את החיות בין זמן העקירה עד זמן השתילה השניה, ולשער שאם היו השתילים תלולים עוד שני שבועות, דקיי"ל שהוא שיעור קליטה, אז נקרא זה יכול לחיות, ומתאחדת היא היניקה שהוא מקבל מהעבר מקרקעו, עם היניקה שמקבל אח"כ מהקליטה החדשה, ונחשב כאילו לא נעקר.

ושם (סי' ח) מסיק מרן הרב זצ"ל להלכה:

ולדינא נ"ל ברור, שאם דלכתחילה ראוי לחוש לדברי המחמירים, מפני הפקפוקים שכתבו האחרונים, אבל אין למחות כלל בידי הנוהגים היתר משנת השתילה הראשונה. אם הבקאים אומרים שיכול לחיות השתיל, בשיעור הזמן שבין העקירה של העציץ ממקומו, עד אחר שתילתו במקום החדש, והשתרשותו שמה אחרי הקליטה של שתי שבתות. וכדאי הם הרא"ש והטור והשו"ע לסמוך עליהם, במה שלא פקפקו כלל על הבקאות שלנו, ולא חלקו בין עפר לסלע ולא הצריכו זמן שלש שנים.

ואם כי הגר"א בבאורו לדברי הירושלמי בערלה (פ"א הל"ג) אומר: "כיני מתני' אם היה יכול לחיות פטור ואם לאו חייב", אינו כפי שפירש הגראי"ה קוק זצ"ל את הירושלמי הלזה, שסובר שהירושלמי מפרש לנו כמה הוא השיעור של אם יכול לחיות, ולפי פירושו יוצא שהנטיעה השניה מצטרפת לראשונה, וכמו שכתב שם (סי' ח): "אלא דקיימא החיות הראשונה לפני שנתחדשה השניה, הרי היא ממשיכה אותו, והוא נטיעה אריכתא". אבל הגר"א מפרש אחרת שהכוונה אם היה יכול לחיות מהעפר הקודם לפני שעשאן בעפר לא נחשב כנטיעה חדשה, אבל אם לא היה יכול לחיות מהעפר הקודם נחשב השתא כנטיעה חדשה. וזה נוגד לכאורה את פירושו של הראי"ה, אבל אין בזה כדי לסתור את כל הבנין של מרן הרב זצ"ל.

אמנם שיטה זו היא לכאורה נגד מסקנת הרשב"א בתשובתו (ח"ג סי' רכה), הדן בבעיה זו של שיעור הזמן כדי לחיות באילן שנעקר עם שרשיו ובעפר שסביבו, וכתב

שם הרשב"א: "על דבר זה נתחבטתי כמה ימים זמן שיכול לחיות" וכותב שם: "ומסתברא לי, דאפי' יכול לחיות ממנו קצת ימים, פוטרו, ואפי' אינו יכול לחיות שלש שנים כשני ימי ערלה". ומסתמך שם הרשב"א על הסוגיא במס' ב"מ (קא, א) ועל המשנה במס' ערלה (פ"א מ"ד): "אילן שנעקר ונשתייר בו שורש פטור" וכו'.

אלא שלבסוף מסיק שם הרשב"א: "אלא שבתוספתא דערלה שנינו דבר שמספק לי, דתניא סתם כיצד יודע אם יכול לחיות אם לאו, חופר גומא בארץ ונוטעו בה, אם יכול לחיות פטור ואם לאו חייב". משמע שלמסקנא מחייב הרשב"א זמן מרובה ואולי כוונתו לג' שנים. ובתשובות "פרח מטה אהרן" (ח"ב סימן עה) העלה עפ"י הרשב"א להחמיר וקבע כלל: "דבעינן שיוכל לחיות שלש שנים כשני ערלה". וגם ב"לבושי שרד" מחמיר בזה לכתחילה אפי' כשיכול לחיות זמן רב, כי לא אמרו במשנה אלא באילן שנעקר בדיעבד. וגם אין אנו בקיאים בשיעור זה של יכול לחיות בעפרו הראשון. ובפרט למה שכתב ב"פרח מטה אהרן" דבעינן שיכול לחיות ג' שנים, ודאי דאי אפשר לעמוד על הברור. וגם בתשובות שיבת ציון (סי' מט) מחמיר בזה בארץ ישראל שספק ערלה אסור מדאורייתא כבעל "פרח מטה אהרן". מכל מקום ראויים הם עמודי הוראה אלו שהם מרן הגראי"ה קוק והחזון איש זצ"ל לסמוך עליהם. כי הגאון החזון איש זצ"ל בהל' ערלה (סי' ב אות יא) האריך בזה העלה להלכה כדברי הגראי"ה זצ"ל, שכן כתב שם: "ולכן נראה דשיעור שיכול לחיות היינו שיעור קליטה דסתמא י"ד ימים... והלכך אם השרשים הישנים יכולים לקיימו בחיים עד שיקלוט כוחות חדשים מקרי נטיעה אחת. שכל הכוחות החדשים הבאים על שרשים חיים ואילן חי ממשיכים החיים הראשונים אבל אם ימות האילן קודם הקליטה החדשה הוי נטיעה חדשה" וכו', עיי"ש. והוא ממש כמו שכתב הגראי"ה קוק זצ"ל.

והחזון איש מסיק שם להלכה: "ולמדנו לפ"ז להלכה דכל שלא מת באמצע סגי ולא בעינן ג' שנה", והעלה שם החזון איש: "ואף אם באנו לחוש דאולי נסתפק הרשב"א עפ"י התוספתא דבעינן ג' שנה וכו' אכתי נראה להקל, לדינא. דמלתא דמספקא ליה להרשב"א פשיטא ליה להרא"ש".

וכותב שם עוד (אות יב): "ואחרי דהרשב"א מספקא ליה והרא"ש פשיטא ליה, אין ספק מוציא מיד ודאי. ובפרט שגם דברי הרשב"א מטין כן להלכה". ומסיק שם: "ובזה נראה דאין להחמיר דודאי ימי קליטה סגי במקום דהזכירו מקצת ימים. ועוד שהתוספתא מתפרשת כן" וכו', עיי"ש.

מכל זה ברור שיש לנו על מי לסמוך להלכה ולמעשה להתיר למנות שנות ערלה משעת הזריעה בעציצים ובשקיות פלסטיק. לאחר שמתברר שהשתילים יכולים

להתקיים בשקיות לאחר שיוצאו מן המשתלה יותר מי"ד ימים, כדאי הם שני המאורות הללו לסמוך עליהם בזה.

ג. העברת העציצים והשקיות עם השתילים על רכב

בענין העברת השתילים ממקום גידולם למטע בשקיות הפלסטיק ע"ג רכב, האם יש בזה משום הפסקת הצמיחה הראשונה. מהחזון איש בהל' ערלה וסי' ב אות יג) מתברר שאין בזה משום ניתוק מצמיחתו הראשונה. שכן כתב שם: "מיהו אילן שנעקר וסלע עמו אף אם נתנו בעציץ שאינו נקוב קודם שנטעו מחדש, לא אמרינן כיון שנתנו בעציץ שאינו נקוב בטל חיותו ובטלה נטיעתו ראשונה וכשחזר ונטעו הו"ל נטיעה חדשה. וראיה מהא דשקלו וטרו בגיטין (ז, ב) בעציץ המונח ע"ג יתדות, ולא פשיט מהא דנעקר האילן והסלע עמו אם יכול לחיות פטור. והרי היה באויר קודם שניטע, ואי אויר כאינו נקוב הרי נפסקתו חיותו, אלא ודאי דגם בנתנו באינו נקוב לא נתבטלה נטיעה ראשונה".

ואע"פ שהחזון איש זצ"ל חוזר ודוחה ראיה זו מגיטין, שכן כתב שם: "ומיהו נראה דלא דמי, דסלע שבאויר הו' שרש כנגד נקב ובזה ודאי גם אויר כנקוב, דהא נוף דבאויר חשיב כמחובר כמש"כ תוס' גיטין (כב, א) ד"ה "בתר". ועוד דאפי' ניקב למטה מרביעית, עדיף כדאמר שבת (צה, ב) ובזה אפשר דלא מבעיא ליה דגם מונח ע"ג יתדות חשיב כמחובר", עכ"ל. מ"מ בנידון דידן שתילים המועברים ע"ג רכב עדיף מאם נתנו בעציץ שאינו נקוב. כי אפשר להעביר את השתילים ע"ג משאית פתוחה מן הצדדים דהיינו שיהיו סולמות מן הצדדים ולא במכונית סגורה, כי אז יתכן שיהיו נדונים כנוף שבאויר שחשוב כמחובר לפי התוס' בגיטין הנ"ל, ובפרט כשמדובר בשקיות נקובות. אלא שלאחר מכן ניווכח שכל שאין הנוף יכול לינוק ישר מן האדמה כי אם מן הצד, אין עליו דין של נוף באויר.

ד. גודל הנקב כשרש קטן

באשר לגודל הנקב של השקיות פלסטיק, הרי נוכחנו לראות שלדעת הרמב"ם וסיעתו ולרוב הפוסקים באילן אין צריך כלל לנקב, אלא לאחר שאנו חוששין לדעת המחמירין ביחס לשתילים, נטיל על הפלסטיק חומרת עציץ של עץ לפי המחמירים בשל עץ, בכל זאת מכיון שהרמב"ם פוסק גם לעניני שבת בהל' שבת (פ"ח ה"ג), ששיעור הנקב לענין תולש מעציץ נקוב בשבת הוא בכדי שרש קטן, שהוא פחות מכזית כמבואר בשבת (צה, ב) וברמב"ם בהל' כלים (פי"ט ה"ב) לענין טהרת הזרעים שבעציץ, וכמו שכתוב בהל' טומאת אוכלין (פ"ב ה"ט) די בנקב בגודל של

2.5 X 2.5 ס"מ, מכיון שזהו קרוב לשיעור כזית בשיעורי דרבנן, וכאן שהנקב אינו אלא לחומרא בעלמא כנ"ל, לכן מספיק נקב בגודל זה שהוא קרוב לכזית.

ה. המשטח של המשתלה

באשר למשטח הפלסטיק או מסוג אחר הבלתי חדיר עליו נמצאות השקיות עם השתילים למשך גידולם במשתלה. לכאורה לפי המבואר לעיל עפ"י התוס' בגיטין (כב, א) ד"ה "בתר", וכפי המבואר בחזון איש זצ"ל הל' ערלה (סי' ב אות יג) שגם נוף שבאוויר חשוב כמחובר, כמבואר במס' חולין (קכח, א) לענין קישות שנטעה בעציץ שאינו נקוב שהגדילה ויצאת חוץ לעציץ טהורה, משום שהנוף שבאוויר כמחובר דמי, כמו שפירש רש"י (שם) ד"ה "קישות" והתוס' הנ"ל בגיטין (כב, א) ד"ה "בתר". אלא שהרמב"ם בהל' טומאת אוכלין (פ"ב ה"ט) מפרש ההיפך, שהמדובר בעציץ נקוב, עיי"ש בהשגות הראב"ד ובכ"מ. ולדידיה אין כל ראיה משם שהנוף באוויר הופך את השתיל למחובר, אלא להיפך. בנוסף לכך אין הדברים אמורים אלא כשהנוף נטוי באוויר, אבל בנידון דידן גם ענפי השתילים גדלים ע"ג אויר המשטח, ואין תחתיהם אויר כי אם המשטח הפלסטי, ולא דמי כלל לעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות כפי המבואר בגיטין (ז, ב), שם השרשים יונקים ישר דרך האוויר מן האדמה כפי שביארנו זאת מהחזון איש בהל' ערלה (סי' ב אות יג) וכאן יונקים מן האוויר שבצד.

אמנם אפשר לומר שמכיון שהמשטח אינו כלי כי היריעה המונחת ופרושה מתחת לשקיות אין בה כדי לחוץ, כי אינה נידונה כעציץ שאינו נקוב אלא בטלה ע"ג קרקע, וביחוד שאפי' בגדל בעציץ שאינו נקוב ממש יש מתירין כנ"ל, כמוש"כ החזון איש עפ"י התוספתא במס' ערלה. ודעתו של החזון איש לפרש את התוספתא שבאה להודיע שאפי' בעציץ שאינו נקוב של מתכת שאין סופו להנקב ע"י שרשי האילן ג"כ חייבים בערלה, אלא שאח"כ מסתפק בפירוש התוספתא, ואכן ברור שהתוספתא היא הברייטא המובאת בירושלמי ערלה (פ"א הל"ב) הנ"ל, שמלמד בכלי חרס ולכן כדי לא להכנס לדחוקים ולרווחא דמילתא, יש לנקב את היריעה בכמה מקומות יותר מכדי שרש קטן ולפזר עליה עפר, ועליהם להעמיד השתילים. ע"י כך יהיה העפר שע"ג היריעה נדון כמחובר לקרקע שתחת היריעה. משום שבמקומות החורים מתחבר העפר שע"ג המשטח הפלסטי עם הקרקע שמתחת השתילים שבשקיות הנקובות, ואז דינו כמחובר לאדמה ואין בו בית מיחוש כלל.

ו. סדר העברת השתילים למטע

בנוסף לכל הנ"ל יש להזהר בזמן העברת השתילים למטע שלא לזעזע את גוש האדמה, שאם נזדעזעו השרשים או שנתפזר העפר בשעת העברה עד שלא נשאר מסביבם של השתילים עפר כדי לחיות, חל עליהם איסור ערלה מחדש משעת הנטיעה. והרי אפי' עץ אחד של ערלה בכחו לאסור מטעים שלמים משום שהוא מחובר. לכן יש להזהיר את העוסקים בהעברת השתילים למטע, בזמן הטעינה על הרכב ובשעת הפריקה ובשעת הנטיעה עצמה, שלא לפזר העפר מהשתילים, ואז הכל כשר למהדרין ללא חשש ופקפוק.

הגם אם יוצאים שרשים מהשקיות במשתלה והעברתם גורמת לעקירת השרשים ממקום גידולם כביכול, אם אין זה מזעזע את כל השתיל, דהיינו שאינו מפורר את העפר מסביב לשתיל בעיקר גידולו אין בכך כלום, גם אם השורש היוצא נידון כשורש נגד הנקב. מכיון שהמשטח הנקוב נידון כקרקע כל שעיקר חיותו מן העפר שבשקית או שבנוף, מכיון שהשרשים יכולים להמשיך ולחיות במטע ללא הפסקה באמצע, דינו כאילן שנעקר לגמרי והסלע עמו, שכל שיכול לחיות פטור. וכפי הסברת הגר"ה קוק זצ"ל במשפט כהן (סימן ח): "שכל זמן שיש יניקה מהישן כדי שיכול לחיות, הוי המשך של הנטיעה, ככל אילן שיש לו יניקה חדשה בכל עת... דאע"ג דחיות מועטת ממשיכה היא את הנטיעה הראשונה", ומונין לו משעת הנטיעה הראשונה.

